

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-8>

УДК 33:331.1

ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНА СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

HUMAN-CENTRIC ESSENCE OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Дмитренко Геннадій Анатолійович

доктор економічних наук, професор,
Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8211-5690>

Головач Наталія Василівна

кандидат педагогічних наук, доцент,
Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6215-6575>

Dmitrenko Gennady, Holovach Nataliia

PJSC "Higher educational institution
"Interregional Academy of personnel management"

Обґрунтовано людиноцентричну сутність економічного розвитку та визначено головні фактори економічного зростання. Проведено аналіз досліджень відомих вчених та практиків щодо визначення первинної ролі людської діяльності. Розкрито ігнорування значущості ролі людських ресурсів в економічних процесах. Встановлено первинність людського фактору в розвитку економіки з точки зору формування соціально орієнтованої ринкової економіки. Наведено погляди на роль праці та людини в сучасній ринковій економіці на мікро- та макрорівнях. Розглянуто людиноцентричний аспект економічного розвитку в теорії ендогенного зростання. Розроблено модель економічного розвитку з позиції концепції людиноцентризму. Визначено роль формування інклюзивних політичних та економічних інститутів як факторів економічного розвитку.

Ключові слова: концепція людиноцентризму, первинність людської діяльності, розвиток економіки, культура цільового управління, фактори економічного зростання.

Обоснованно человекоцентрическую сущность экономического развития и определены главные факторы экономического роста. Проведен анализ исследований известных ученых и практиков по определению первичной роли человеческой деятельности. Раскрыто игнорирование значимости роли человеческих ресурсов в экономических процессах. Установлено первичность человеческого фактора в развитии экономики с точки зрения формирования социально ориентированной рыночной экономики. Представлены взгляды на роль труда и человека в современной рыночной экономике на микро- и макроуровне. Рассмотрен человекоцентрический аспект экономического развития в теории эндогенного роста. Разработана модель экономического развития с позиции концепции человекоцентризма. Определена роль формирования инклюзивных политических и экономических институтов как факторов экономического развития.

Ключевые слова: концепция человекоцентризма, первичность человеческой деятельности, развитие экономики, культура целевого управления, факторы экономического роста.

The article is devoted to the substantiation of the human-centered essence of economic development and the definition of the main factors of economic growth. Various definitions of the concept of "economy" are given in order to understand its "human" essence, to find ways of its development in the correct direction. The problem of the human-centered essence was identified by human needs which are the economy's main focus. In order to explain the human-centered essence of economic development, the concept of "economy" is considered from the point of view of well-known foreign and domestic economists. It is emphasized that human activity ensures the functioning of the economy with the use of natural resources and various technical means created by man himself. The fact of economy development at the expense of innovative human activity is emphasized. The judgments of well-known

Western scholars who have understood the deep foundations of economics related to human activity are presented. Ignoring the importance of the role of human resources in economic processes is revealed. Examples of foreign countries economy development concerning formation of effective economies are resulted, the basic factors of their effective activity are established. Lee Kuan Yu's anthropocentric approach to Singapore's economic development is considered. The example of Japan's economic development is explained by the ability to use the country's human potential for the interests of society and the people themselves. It is concluded that the human factor should predominate in economic growth in order to form a socially oriented market economy. Views on the role of labor and man in the modern market economy at the micro and macro levels are considered. The human-centric aspect of economic development in the theory of endogenous growth is reflected. A model of economic development from the standpoint of the anthropocentrism concept has been developed. The directions of realization of the anthropocentrism concept in the aspect of self – determination and realization of the personality are defined. Also, the concept of anthropocentrism is considered as the basis for the public administration formation in a socially oriented country. The role of formation of inclusive political and economic institutions as a factor of economic development is determined.

Keywords: the concept of anthropocentrism, the primacy of human activity, economic development, the culture of targeted management, factors of economic growth.

Постановка проблеми. Характерною особливістю економіки, яка формує багатство країн, є прихованість того, що її розвиток створює, в першу чергу, саме людський потенціал. Цей, на наш погляд, дивний висновок досі завуальований для абсолютної більшості населення в усіх країнах світу, включаючи управлінську еліту України. Нерозуміння цього породжує низку проблем, пов'язаних з низькою вартістю вітчизняної робочої сили, особливо кваліфікованої, недодержанням гідних умов праці, міграцією кваліфікованих працівників за кордон, зниженням внутрішнього попиту, тощо, що, в свою чергу, є стримуючим фактором для активного економічного зростання. Сутність формування ефективної економіки полягає саме у відповідній людській діяльності. В той же час без усвідомлення цього впливу неможливо побудувати ефективну конкурентоспроможну соціально орієнтовану економіку на інноваційній основі, що успішно вже зробили високорозвинені країни Заходу і Сходу – Японія та південно-східні країни, в першу чергу Сінгапур, єдиним ресурсом якого є людський, саме завдяки умінню реалізувати трудовий потенціал держав, включаючи потенціал управлінської еліти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання людиноцентричності економічного розвитку розглядали в своїх наукових працях відомі вчені і практики з економіки та управління Аджемоглу Д., Робінсон Дж. [1], Друкер П., Макконел К.Р., Брю С.Л. [2], Райнерт Е.С. [3], Флін Ш.М., Тейлор Ф.У., Форд Г., Фрідман Дж. Достатньо чітко дана позиція відображена в працях окремих вітчизняних вчених Згалат-Лозинської Л.О. [4], Головатого М.Ф., Солодкова В.Т. [5], Кузьмича В.К. [6] та ін. Так, зокрема, Кузьмич В.К. розглядає людиноцентризм як базис формування освітнього середовища для гармонійного,

цілісного, всебічного розвитку особистості [6]. Згалат-Лозинська Л.О. акцентує увагу на людиноцентризмі як передумови активізації інноваційної діяльності [4]. Головатий М.Ф. та Солодков В.Т. же розглядають людиноцентризм з позиції оптимізації функцій державної влади на засадах оцінки її спроможності задовольняти потреби суспільства [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання інтенсифікації економічного зростання розглядаються сучасними економістами в аспекті визначення та моделювання динамічних змін факторів, що забезпечують економічне зростання. Так, зокрема Макконел К.Р. та Брю С.Л. стверджують, що економічне зростання держави обумовлює шістька основних факторів, серед яких чотири фактори пропозиції – кількість і якість природних та трудових ресурсів, обсяг капітальних благ і технологія, а також фактор сукупного попиту та ефективності сфери економічної діяльності [2, с. 473–475]. В. Геєць обґрунтовує концептуальні засади стабільного економічного розвитку України на основі інноваційно-інвестиційної, структурно-технологічної модернізації економіки, її інтеграції у глобальну економіку [7]. В.М. Лич, С.В. Захарін, І.І. Кичко, В.Ф. Савченко серед головних факторів економічного зростання бачать політику розвитку трудового потенціалу та державну соціальну політику [9]. Водночас в контексті реалізації економічних функцій державою, при дослідженні факторів економічного розвитку необхідно не просто розуміти трудовий потенціал як головну продуктивну силу, а переосмислити роль людини як носія загальних економічних інтересів суспільства та головної рушійної сили динамічних змін. Нерозуміння людської діяльності як першооснови економічного розвитку вітчизняною політичною елітою не дозволяє Україні набути тенденцій еконо-

мічного зростання та сформувати соціально орієнтовану ринкову економіку.

Постановка завдання. Завданням дослідження є обґрунтування людиноцентричної сутності економічного розвитку та визначити фактори економічного зростання в аспекті концепції людиноцентризму.

Виклад основного матеріалу. Концентруючись на сутності питання економічного розвитку, необхідно передусім переосмислити саме поняття «економіка». В сучасній науковій літературі наявна величезна кількість різних визначень поняття «економіка», втім потрібно зрозуміти її «людську» сутність для пошуку шляхів її розвитку у вірному напрямі. Так, у великій радянській енциклопедії категорія «економіка» розглядається як: «сукупність виробничих відносин, економічний базис суспільства; народне господарство, або його частина, яка включає відповідні галузі та види виробництва; галузь науки, яка вивчає виробничі відносини, їх специфічні сторони, певні сфери суспільного виробництва та обміну» [10, с. 602]. Водночас «економіка» в багатьох вітчизняних наукових виданнях з економічної теорії розглядається як функціонування взаємопов'язаних чотирьох фаз: виробництва, обміну, розподілу і споживання. Водночас з усіх вищенаведених визначень поняття «економіки» побачити її людиноцентричну сутність практично неможливо. Її сутність не проглядається ні з боку задоволення людських потреб, для чого, власне, і функціонує економіка, ні з боку людської діяльності. Водночас саме ця діяльність забезпечує функціонування економіки з використанням природних ресурсів і різних засобів технічного характеру, які створила сама людина [5, с. 28]. Щоб розкрити таємницю сутності економіки, спробуємо розглянути деякі її аспекти з різних сторін. По-перше, треба з'ясувати, для чого, взагалі, існує економіка. Відповідь є однозначною – для задоволення потреб людини, починаючи із задоволення фізіологічних потреб та потреб в безпеці, а потім соціальних і духовних. Але ці та багато інших потреб необхідно зуміти ще правильно визначити. По-друге, яким чином можна задовольнити потреби людей? Вочевидь через виробництво певних благ – товарів чи послуг. У виробленні цих благ беруть участь людські, фінансові, матеріально-технічні та інші ресурси, які через певні інституції доводяться від виробника до споживачів товарів чи послуг. Водночас більшість матеріально-технічних ресурсів є поєднанням природних матеріалів та розумових чи

фізичних зусиль людей за допомогою певних технологій і методів виконання робіт, і також є продуктами людської діяльності. Отже, економіка функціонує для людей та за рахунок людської діяльності.

Відзначимо, що більш змістовно визначили людиноцентричну сутність економіки С.Л. Брю та К.Р. Макконнелл у широковідомій праці «Економікс» (теорія економіки), як «дослідження поведінки людей в процесі виробництва, розподілу і споживання матеріальних благ та послуг в умовах обмежених ресурсів» [2, с. 3]. Відтак для забезпечення економічного зростання необхідно сформувати таку економічну систему, яка б дозволяла в умовах ринкової економіки використовувати механізм вільної конкуренції для оптимізації структури виробництва та раціонального використання обмежених дефіцитних ресурсів. В цьому аспекті важливим є розуміння ролі людини, з одного боку, як рушійного фактору формування раціональної структури економіки за рахунок вільного вибору підприємцями сфери економічної діяльності, так і, з іншого боку, її негативного впливу, обумовленого жагою досягнення особистісної вигоди та інтересів певних груп людей, що мають владний вплив на державні інституції.

Якщо розглядати вплив ринку на економічне зростання на двох рівнях: мікропідприємств (фірм, компаній, корпорацій) і «макрокраїн» в цілому, тоді можна визначитися більш ретельно з цією роллю.

На мікрорівні (рівні комерційних організацій) – перманентного розвитку можна досягти за рахунок переваг над конкурентами через виготовлення ексклюзивного товару чи послуги та більш якісного товару того ж призначення; надання додаткових послуг споживачам при продажу свого товару; продажу товарів за більш низькою ціною, ніж у конкурентів [5, с.28]. Останнє можливо тоді, коли виробник має менші витрати живої і уречевленої праці порівняно з конкурентами. Але сучасні ринкові технології вносять свій потужний вклад у приховування дії закону трудової вартості, який вже стає зовсім не обов'язковим в очах сучасних економістів. Наприклад, розгорнуті системи реклами чи диверсифікація виробництва різних видів товарів в одній компанії (фірмі, корпорації та ін.) дозволяють організувати успішний розпродаж деяких з них навіть при перевищенні суспільно необхідних витрат праці (маючи прибуток за рахунок інших товарів, в тому числі ексклюзивних). Все це має одну назву – кон'юнктура ринку, що приховує

дії закону трудової вартості. Але ігнорувати його на мікрорівні довго не можливо, хіба коли безперервно виготовляти ексклюзивні товари за допомогою постійних інновацій. Але при перерві такої інноваційної діяльності комерційні організації обов'язково збанкрутують.

На макрорівні (національному рівні) надвелике значення для розвитку економіки має вибір видів економічної діяльності і ступінь втручання держави в розвиток цих видів. Саме цим аспектам присвячені праці двох глобально мислячих експертів зі світової економіки Еріка Райнерта та Джо Стадвелла [3, с. 73]. Їх дослідження і одержані результати практично повністю кореспондується з дослідженнями двох професорів з США Д. Аджемоглу і Дж. Робінсоном [1] відносно того, що ні географічне положення, ні клімат, ні мова не впливають на ефективність функціонування економіки. Обумовлюють ефективність головним чином правильні прийняті людьми рішення стратегічного характеру в політичних та економічних інститутах. А вже потім здійснюється системна організація людської діяльності задля виконання цих рішень із залученням різних видів ресурсів (фінансових, матеріальних та ін.), нових знань і інновацій.

До розуміння людиноцентричної сутності економічного зростання впритул підійшли представники «теорії ендегенного зростання» (друга половина ХХ ст.) [11], які на противагу неокласичних «екзогенних теорій» вважали, що економічне зростання переважно є наслідком дії ендегенних (внутрішніх) сил та залежить від політичних заходів. Економіка, хоч і перебуває в під дією зовнішніх впливів (глобалізації та розповсюдження передових технологій), включена в систему соціально-політичних, владних, та соціокультурних відносин, інклюзивність яких і обумовлюють темпи економічного розвитку. Так, Зокрема Пол Ромер, аналізуючи чому бідні країни в середньому не ростуть швидше, ніж багаті країни, встановив головні причини, що криються в політиці доходів – тобто вищий рівень доходу пов'язаний з вищим рівнем інвестицій та інноваційних витрат, що визначає більші можливості чистого капіталовкладення в оновлення основних виробничих фондів у багатих країнах [11, с. 4, 20]. Теорія ендегенного зростання стверджує, що інвестиції в людський капітал, інновації та знання роблять суттєвий внесок в економічне зростання. Разом з тим, формування динамічного конкурентного середовища стимулює попит на інноваційні продукти

та відповідно капіталовкладення у наукові дослідження та розробки, а також освіту, та забезпечує швидке економічне зростання, особливо в умовах становлення наступного технологічного укладу [12, с. 5]. Таким чином, високоінтелектуальна інноваційна людська діяльність формує передумови стійкого економічного зростання.

Щоб побачити первинність людської діяльності в економічних процесах, зокрема економічних кризах міжнародного масштабу, слід згадати видатного стратега сучасності – Лі Куан Ю, автора соціально-економічного дива в державі Сінгапур, який використав тільки один наявний в країні ресурс – людський (та ще у вигляді різномовного та різноетнічного населення) [13, с. 127]. Побудувати економічно потужну країну Сінгапур вдалося, в першу чергу, завдяки вмілому оптимальному використанню її людського потенціалу компетентних працівників, менеджерів та державних управлінців, серед яких був і сам Лі Куан Ю [8, с. 178–179]. Він наголошує, що прийняття некомпетентними керівниками конкретних помилкових рішень, які потім були використані іншими в особистих інтересах, з часом призвело до негативних наслідків – зниження ефективності економіки країни та суттєво найгіршим чином позначилось на якості життя мешканців цих держав.

В якійсь мірі до цього ідеалу наближувалася і Японія, яка перша зі східних країн для розвитку економіки зробила акцент на людські ресурси і створила «економічне диво» в післявоєнні роки. Обумовлено це слабкими природними ресурсами (немає нафти, газу, залізної руди та ін.), а головне – прагненням управлінської еліти зробити країну високорозвиненою і економічно потужною. Високий рівень продуктивності праці досягався ще й тим, що в кожній організації прагнули сприяти працівникам знайти будь-яку працю, яка відповідає їх професійно особистісним якостям. Потенційно це можливо зробити в кожній організації, якщо цілі і кінцеві результати їх функціонування будуть суспільно корисними і осяжними, а кожен працівник має «сродню» працю (за Г. Сковородою) та гідну винагороду за її результати. Тоді цілі організації стають особистими цілями кожного працюючого. Всі, хто має потенціал для досягнення успіху, мають його досягти [13, с. 162]. Саме наявність чітко визначених кінцевих цілей і фіксованих результатів дає можливість налагодити взаємодію людей таким чином, щоб

всі дії окремих працівників і підрозділів підкорялися б цим цілям. При цьому чітко визначення результатів досягнення цілей обумовлює можливість налагодити зворотній зв'язок в механізмі управління (а тому зростає відповідальність кожного за результати своєї праці), що сприяє ліквідуванню відхилення окремих елементів плану від досягнення кінцевих загальних результатів всієї організації. Загальним для всіх без винятку організацій є також те, що всередині кожної з них є ті, хто організовує діяльність інших людей, тобто еліта за посадою і хто виконує конкретні завдання, здобутки яких, в решті решт, складаються в досягнення кінцевих результатів. Немає сенсу доводити, що успіх у досягненні цих результатів залежить від того, наскільки перші вміють ефективно управляти, маючи відповідні здібності, знання і загальнолюдські якості, а другі – професійно підготовлені і мотивовані для виконання своєї роботи. Для цього функціонували відповідні служби управління людськими ресурсами, озброєні специфічними інноваційними технологіями роботи з персоналом.

Відтак, відомий всім сингапурський та японський феномен можна пояснити умінням використовувати людський потенціал країни в інтересах суспільства і самих носіїв цього потенціалу. Це цілком залежить від якості управлінської еліти, майстерності та доречності методів державного управління. Відомо, що політика є концентрованим виразом економіки. У той же час важко переоцінити вплив політичних інститутів на стан та розвиток економіки, бо вони будують умови чи для розвитку економіки, чи її гальмування. Маємо на увазі, що управлінські інститути і конкретні дії управлінської еліти роблять людей та їх працю вільними для особистої самореалізації й одночасно в інтересах суспільства, або пригніченими, а тому зовсім не ефективними як для самої особистості, так і для суспільства. Відтак, можна зробити висновок, що управління обумовлює досягнення економіки, бо саме управління є цілеспрямованим свідомим впливом людини на об'єкти, процеси та їх учасників, який надає конкретну спрямованість діяльності на отримання бажаних результатів (економічних, організаційних, соціальних) [14, с. 14].

Ідея визначальної ролі правильно обраного країною виду економічної діяльності достатньо глибоко розкрита Е. Райнертом. Він виокремив три фактори, які при сумісній взаємодії, породжують структурні зміни, що

обумовлюють, на його думку, економічний розвиток. Перший фактор – це важливість зростаючої віддачі чи збільшеної прибутковості, які характеризуються зменшенням умовно постійних витрат на одиницю продукції зі збільшенням обсягів виробництва в деяких видах економічної діяльності, в першу чергу, в обробній промисловості. Другий фактор – це технологічні зміни під впливом інновацій, які широко варіюються в різних сферах економічної діяльності. Третій фактор – це синергія як сумісна дія різних елементів, включаючи розмаїття і максимізацію числа професій у певній економіці [3, с. 73]. В цьому контексті Е. Райнерт стверджує, що країни, які постачають решті світу сировину, рано чи пізно досягають точки, де починається зменшена прибутковість. В той же час надає перевагу принципу: різноманітний виробничий сектор із характерною для нього збільшеною прибутковістю (історично до нього належали обробна промисловість, а також наукомісткі послуги), що є передумовою багатства країн [3, с. 332]. Отже, на думку Е. Райнерта, вид економічної діяльності, для якого характерна збільшувальна прибутковість, широке застосування технологічних новацій і синергія взаємодії багатьох різних професій (тобто людей різних професій), визначає сутність успішних економік різних країн.

Розвиток соціально орієнтованої ринкової економіки в аспекті реалізації концепції людиноцентризму на мікро- та макrorівні можуть бути представлені у вигляді моделі (рис. 1).

Якщо більш глибоко розглянути цей висновок, то можна побачити потужний «слід» людської діяльності через працю його носіїв – працівників різних професій у багатоукладній економіці, продуктивність якої може бути різною в залежності від рівня технологічності та інноваційності сфери економічної діяльності превалюючого технологічного укладу.

Відзначимо, що найважливішими факторами економічного розвитку в цьому аспекті є необхідність формування інклюзивних політичних та економічних інститутів, що є базисом формування конкурентоспроможної багатоукладної соціально орієнтованої економіки, та які, використовуючи культуру цільового управління [15, с. 46], зможуть забезпечити самореалізацію абсолютної більшості населення та досягти економічного та соціального ефекту.

Висновки. В основі економічного розвитку країн знаходиться діяльність людей, що базу-

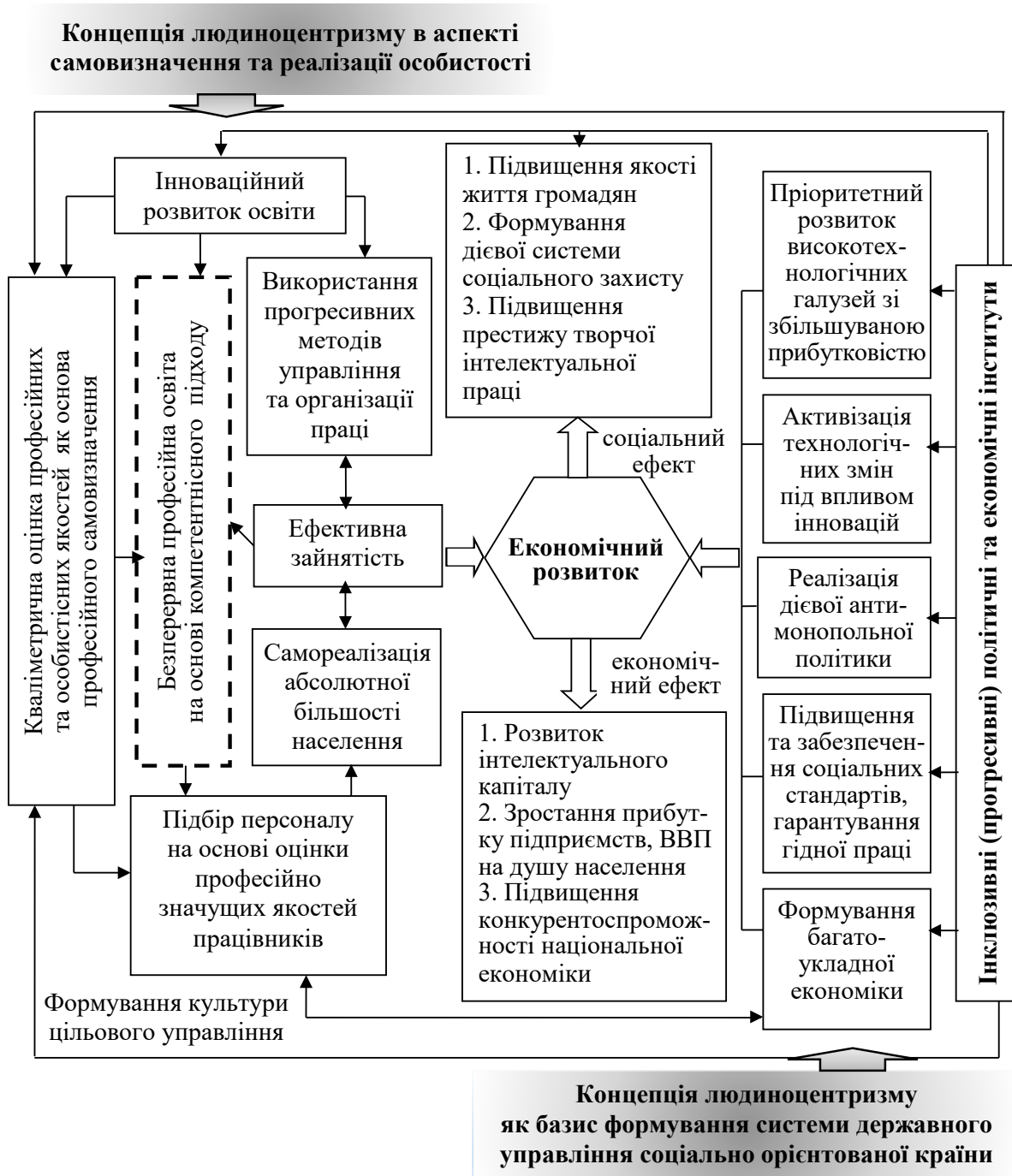

Рис. 1. Модель економічного розвитку з позиції концепції людиноцентризму

Джерело: розроблено авторами

ється на високій продуктивності праці всіх працюючих (а не тільки робітників як в часи класиків політекономії). При цьому велике значення має вид економічної діяльності. Мова йде про види діяльності зі збільшеною прибутковістю. Але якщо навіть правильно обрано вид економічної діяльності, ключовим моментом все одно буде інноваційність та продуктивність людської діяльності в умовах конкуренції.

Глибинним корінням такої діяльності є відповідний труд всіх працюючих: як тих, хто приймає рішення, так і тих, хто їх виконує. Саме тому слід більш глибоко вивчити та усвідомити сутність людиноцентричності, яка має визначальне значення для розвитку інноваційної економіки. Отже, починати потужну модернізацію економіки потрібно саме з людини та її поведінки, а не з пошуку зовнішніх ресурсів її розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають / пер. с англ. О. Дем'янчука. Київ : Наш Формат, 2016. 440 с.
2. Макконнелл К.Р., Брю С.Л., Флінн Ш.М. Экономикс: принципы, проблемы и политика / пер. с англ. 19-е изд. Москва : НИЦ Инфра, 2017. 1028 с.
3. Райнерт Е.С. Як багаті країни забагатіли і чому бідні країни лишаються бідними / пер. с англ. Петра Таращука. Київ : Темпора, 2015. 444 с.
4. Згалат-Лозинська Л.О. Методологічні та соціально-технологічні засади інноваційної діяльності організацій: людиноцентричний контекст. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 48–3. С. 27–34. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.48-69>
5. Головатий М.Ф., Дмитренко Г.А., Солодков В.Т. Оздоровлення нації в об'єктиві науки, або Доля України: як її змінити : науково-публіцистичне видання. 2-ге видання, доповнене. Київ : ДКС-Центр, 2019. 280 с.
6. Кузьмич В.К. Людиноцентризм як домінуючий принцип сучасної педагогічної науки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2016. Вип. 5. С. 127–135.
7. Геєць В.М. Ендогенізація розвитку економіки у вимірі рівноправності стосунків держави, бізнесу та суб'єктів голосування. *Економіка України*. 2018. № 7. С. 3–19.
8. Лич В.М. Трудовий потенціал: теорія і практика відтворення : монографія. Київ : Науковий світ, 2003. 313 с.
9. Захарін С.В., Кичко І.І., Савченко В.Ф. Удосконалення організаційно-економічних та фінансових механізмів реалізації державної соціальної та молодіжної політики в контексті підтримки сталого розвитку. *Економіка і управління*. 2020. № 1. С. 18–25.
10. Большая советская энциклопедия. 3-е изд. Москва : Изд-во «Советская энциклопедия», 1978. 640 с.
11. Romer P.M. The Origins of Endogenous Growth. *Journal of Economic Perspectives*. 1994. 8(1). P. 3–22. DOI: 10.1257/jer.8.1.3
12. Швець С.М. Еволюція теоретичних течій ендегенного зростання. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 27. С. 1–6. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-21>
13. Лі Куан Ю. Роздуми великого лідера про майбутнє Китаю, США та світу / ред. Г. Елісон, Р.Д. Блеквілл, Е. Вайн / пер. з англ. О. Лобастової. Київ : Вид. група КМ-БУКС, 2018. 224 с.
14. Менеджмент : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. Г.В. Щокіна, М.Ф. Головатого, О.В. Антонюка, В.П. Сладкевича. Київ : МАУП, 2007. 816 с. ISBN 978-966-608-765-5
15. Головач Н.В., Дмитренко Г.А. Підвищення якості трудового потенціалу організацій з врахуванням потреб роботодавця та працівника. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія : Економіка і управління*. 2019. Т. 30(69). № 6. С. 43–48. DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-6-30>

REFERENCES:

1. Adzhemohlu D., Robinson Dzh. (2016) *Chomu natsii zanepadaiut* [Why nations are declining]. Kyiv: Nash Format. (in Ukrainian)
2. Makkonell K.R., Bryu S.L., Flinn Sh.M. (2017) *Ekonomiks: printsipy, problemy i politika* [Economics: principles, problems and politics]. Moscow: NITs Infra-M. (in Russian)
3. Rainert E.S. (2015) *Yak bahati krainy zabahatily i chomu bidni krainy lyshaiutsia bidnymy* [How rich countries got rich and why poor countries stay poor]. Kyiv: Tempora. (in Ukrainian)
4. Zghalat-Lozynska L.O. (2019) *Metodolohichni ta sotsialno-tekhnolohichni zasady innovatsiinoi diialnosti orhanizatsii: liudynotsentrychnyi kontekst* [Methodological and social-technological bases of innovative activities of organizations: human-centered context]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, 48–3, 27–34. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.48-69> (in Ukrainian)
5. Holovaty M.F., Dmytrenko H.A., Solodkov V.T. (2019) *Ozdorovlennia natsii v obiektyvi nauky, abo dolia Ukrainy: yak yii zminyty* [Nation's healing in the lens of science, or the fate of Ukraine: how to change it]. Kyiv: DKS-Tsentr. (in Ukrainian)
6. Kuzmych V.K. (2016) *Liudynotsentryzm yak dominuiuchy pryntsyyp suchasnoi pedahohichnoi nauky* [Anthropocentrism as the dominant principle of modern pedagogical science]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*, 5, 127–135. (in Ukrainian)
7. Heiets V.M. (2018) *Endohenizatsiia rozvytku ekonomiky u vymiri rivnopravnosti stosunkiv derzhavy, biznesu ta subiektiv holosuvannia* [Endogenization of economic development in the measurement of equality of relations between the state, business and voting entities]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 7, 3–19. (in Ukrainian)
8. Lych V.M. (2003). *Trudovyi potentsial: teoriia i praktyka vidtvorennia* [Labor potential: theory and practice of reproduction]. Kyiv: Naukovyi svit, 313 p. (in Ukrainian)

9. Zakharin S.V., Kychko I.I., Savchenko V.F. (2020) Udoskonalennia orhanizatsiino-ekonomichnykh ta finansovykh mekhanizmiv realizatsii derzhavnoi sotsialnoi ta molodizhnoi polityky v konteksti pidtrymky staloho rozvytku [Improving organizational, economic and financial mechanisms for the implementation of state social and youth policy in the context of supporting sustainable development]. *Ekonomika i upravlinnia – Economics and management*, 1, 18–25. (in Ukrainian)
10. Prokhorov O.M. (ed.) (1978) Bol'shaya sovetskaya entsiklopediya [Great Soviet Encyclopedia]. Moscow: Sovetskaya entsiklopediya. (in Russian)
11. Romer P.M. (1994) The Origins of Endogenous Growth. *Journal of Economic Perspectives*, 8(1), 3–22. DOI: <https://doi.org/10.1257/jep.8.1.3>
12. Shvets S.M. (2021) Evoliutsiia teoretychnykh techii endohennoho zrostannia [Evolution of theoretical currents of endogenous growth]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 27, 1–6. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-21> (in Ukrainian)
13. Li Kuan Yu (2018) *Rozdumy velykoho lidera pro maibutnie Kytai, SShA ta svitu* [The Great Leader's Reflections on the Future of China, the United States and the world]. Kyiv: View. KM-BUKS Group. (in Ukrainian)
14. Shchokin H.V., Holovaty M.F., Antoniuk O.V., & Sladkevych V.P. (Ed.) (2007) *Menedzhment* [Management]. Kyiv: MAUP. ISBN 978-966-608-765-5 (in Ukrainian)
15. Holovach N.V., Dmytrenko H.A. (2019) Pidvyshchennia yakosti trudovoho potentsialu orhanizatsii z vrakhuvanniam potreb robotodavtsia ta pratsivnyka [Improving the quality of labor potential of organizations taking into account the needs of employer and employee]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Ekonomika i upravlinnia – Scientific notes of TNU named after V.I. Vernadsky. Series: Economics and Management*, 30(69), no. 6, 43–48. DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-6-30> (in Ukrainian)